Драма на п'ять дій

Моїй дорогій Марусі

ЛЮДИ

Алі-Баша — багатий пан турецький.
Аміна — улюблена його жінка, молода.
Фатима — служебка в Аміни, літня.
Дмитро — невільник з України, молодий козак.
Олена — Дмитрова жінка.
Панас — старий невільник з України.
Халіль — ага біля баші, його родич.
Доглядач над невільниками.
Невільники.
Слуги.

Діється в турецькому місті Азові року 167...

ПЕРША ДІЯ

Великий панський сад. Посередині водограй, коло його квітник, змережаний стежками. Ззаду, крізь дерева й понад деревами, видко палац турецький.

ВИХІД І

Невільники-вкраїнці, чоловіка з десять, старших і молодших. Чорна, драна, полатана одежа, хто босий, а хто в постолах. Потомлені бліді обличчя, неголені бороди. В руках лопати. Серед гурту висока постать — сивий, кремезний дід Панас.

Вони робили тут у саду: але доглядач кудись пішов, то тепер, самі собі зоставшися, почали співати, свою неволю згадуючи.

Невільники
(співають)
В Цареграді на риночку
Ой п'є Байда мед-горілочку.

Прийшов до нього цар турецький:
"Здоров, здоров, Байдо молодецький!
Покинь, Байдо, байдувати,
Бери мою дочку та йди царювати!"
— Твоя дочка поганая,
Гей, а твоя віра, віра проклятая! —
Ой як крикне цар турецький
Та на свої слуги, слуги молодецькі:
"Візьміть Байду, із'яжіте
Та й за ребро гаком, гаком зачепіте!"
Взяли Байду...1
ВИХІД II
Доглядач
(гукає спершу здалека, а потім увіходить).
А, ви ізнов пісні!.. От я вам дам!..
Я вас навчу цим канчуком, трекляті!
(Увіходить, за ним слуга веде невільника Дмитра.)
Ідіть сюди ви всі!.. До Панаса. А ти не йди,
Зостанься тут!.. Тобі, старий собако,
Ще пса привів,— новенького купив
Сьогодні я... Дак ти йому що треба
Робити тут,— усе і покажи.
Панас
Лопата ж де? Тут зайвої нема.
Доглядач
Лопата — ось!
(Слуга дає Дмитрові лопату.)
Ну, чуєш ти, роби,
Та не лінуйсь, гляди, бо буде лихо!
А ви сюди за мною йдіть усі!
Виходить, за ним слуга й невільники всі опріче Панаса й Дмитра.
ВИХІД III
Панас
Ну вже й народ! Нема йому того,
Щоб як сказать по-людському до тебе,-

Ні, він "старий собако" зараз каже!
Не вилає тебе, то й не дихне! Людці!..
А ти, козаче, звідки взявся?
Дмитро
З базару взявсь.
Панас
А звідки на базар?
Дмитро
З турецької тюрми.
Панас
А в тій тюрязі?
Дмитро
Та й у тюрму з базару привели.
Хіба ще де взялась би товарина?
Ми ж тут товар: ми — коні, чи воли!
Панас
Ох, правда це!.. Впеклась мені неволя!..
А я її вже вдруге зазнаю!..
Я вперше втік,— тепер же утікати,
Постарівшись, не здужаю ніяк...
Скажи, а ти давно, козаче, з дому?
Дмитро
Вже рік минув.
Панас
Що ж діялося там
У нас тоді? Чи й досі на Вкраїні
Той Іванець,2 гидка підлиза та,
Чи він іще і досі гетьманує?
Дмитро
Не стерпівши, давно вже розірвав
Його народ за зрадництво погане.
Панас
Туди к чортам! Добувсь таки свого!..
Хто ж гетьманом тепера? Дорошенко?3
Дмитро

На лихо все ще двоє гетьманів:
По наш бік, тут — ще Дорошенко й досі,
По той бік, там — Демко.
Панас
Який Демко? Дмитро
Не знаєте? Та — Многогрішний.4
Панас
Он хто!
Дмитро
Колотиться увесь безщасний край:
Нема ладу, бо голови немає...
І голова б Петро, та ба!..
Доглядачів голос
(іздалека)
Гей ви!..
Нероби ви, собаки, джаври кляті!
Вже й кинули робити? Я вам дам!..
Панас
Берись, а то ще прибіжить і бити!
Роблять удвох
Уже пішов. Ти тихше гомони.
Воно й робить, і розмовляти можна.
Та як же звуть тебе?
Дмитро
Дмитром. А вас?
Панас
Як був малий — Панасом мати звала,
Січовики ж товариші мене
Ще й Вершглягом прозвали, бо у мене
Такий кулак ще замолоду був,
Що як піду я навкулачки битися,
Та вдарю раз, то тут тобі і смерть.
А ти здобувсь там прізвища якого?
Дмитро
Та Квіткою прозвали козаки.

Панас

Туди к чортам!.. Козак, а зветься Квітка!.

За віщо ж це тобі таке мення?

Хіба за те, що вдався уродливий?..

А як же ти в неволю вскочив? га?

Дмитро

Та як дурний!.. На мене серед степу

Наскочила хижацька татарва...

Додому я вертався!.. У мене дома

Дружина й син манюсінький... Чогось

Мені тоді додому заманулось...

Поїхав сам із Січі, їхав так

Безпечно все, і не було і в гадці,

Що лихо жде... Кругом широкий степ,

Співочії пташки, високе небо

Блакитнеє та сонце золоте...

Ту бачивши красу, про все забувся

І думав я про Грецію, про Рим...

Панас

Про що?

Дмитро

Про Рим, про Грецію,— держави

Були такі... І думав я собі:

Як гарно їх описують поети,

Що добре там, що там краса яка!..

А в нас хіба чи не краса, не пишна —

В степах, гаях, на небі й на землі?

Чому ж ніхто і нашої не спише?

Якби списав,— ще ліпше це було б,

Ніж у того Вергілія, чи в кого...

Та тільки що нема кому списать...

Панас

Мабуть, учився ти по великих школах?

Дмитро

Еге, я вчився у Києві... Ото ж

І їхав так, про ворогів забувши,
Аж гульк — ураз набігла татарва!
Я до пуття не встиг і боронитись:
Передньому із однії зробив
Дві голові, а далі вже й несила:
Як облягло дряпіжне вороння,
То й не рухнеш рукою... Збили зараз
Мене з коня, зв'язали й потягли...
Вночі втекти хотів,— не пощастило.
Панас
Ну, вже й козак! Замисливсь про пташки
І вскочив сам у пута!.. От роззява!..
Ну, далі що? Розказуй по ряду!
Дмитро
Дак потягли мене у кляту Кафу,
Ненаситну ту прірву, що жере
Невільників безщасних тисячами,
І мов вола якого продали.
Отам було мені погано дуже:
Вночі сиди у тій гнилій тюрмі,
А вдень роби їм на важкій роботі.
Цвілий сухарь, нечистая вода —
Ото і ввесь невільницький пожиток,-
На закуску — турецькі нагаї.
Панас
Тут краще нам: годують трохи ліпше,
Робота вся в саду, то й волі більш.
А ти давно вже козакуєш, хлопче?
Дмитро
Ні, в Січі раз недовго я побув,
Тоді вернувсь та одружився дома,
А далі знов до Січі потягло,-
Воно бо Січ така принадна з дому!..
А як побув,— домівка у думках...
В один похід пішов та ще у другий,

А там уже й скортіло до своїх.
и з їми ще коли побачусь я —
З Оленою-голубкою та з сином?
Ой, Боже мій!..
Панас
А козакові так
Журитися не личить! Ще й до того
За бабою!.. Я вік увесь прожив.
А не женився і за бабами зроду
Я не журився,— це не козацька річ.
Дмитро
Того ж ви так і кажете: ніколи
Не знали ви — що в світі та краса,
Не відали — що в світі є кохання.
А я це знав!.. Я мав!.. І тяжко те
Утратити, що мав!.. Моя Олена —
Це не така, як іншії жінки:
Мов січовик,сміла, і розумна,
Письменна ще, бо батько піп навчив
Її письма, як дома ще жила...
ВИХІД IV
Алі-Баша з Аміною йдуть дуже тихо, за їми трохи позаду, служебка Фатима.
Баша
Як гарно тут!.. Тобі, мій райський квіте,
Я се зробив. Ти, гуріє моя,
У захистку сама схотіла жити —
І маєш сей палац і пишний сад.
Чи ж догодив тобі я цим хоч трохи?
Аміна
Так, догодив.,. Спасибі.., гарно тут...
Баша
То радий я, душі моєї світе,
Що догодив. Я сам іду сюди
Як у Едем, щоб раювать з тобою,

О квіточко найкраща у саду Аллаховім!
Ти — пахощі солодкі Всіх дум моїх...
Найбільша втіха се —
Схилитися до пишних уст рожевих,..
Проходять усі троє.
ВИХІД V
Дмитро
Хто це пішов?
Панас
А це наш пан, баша Із жінкою...
Це, кажть, найлюбіша,
Така, що він їй стежку проміта...
Дак у гурті із іншими жінками
Не хоче жить, то він їй цей палац
Побудував... А ті — по той бік саду...
Подейкують, немов би ця з Волині,
Та за оці розкоші продалась,
Потурчилась, стоптала хрест під ноги...
Ненавидна!..
ВИХІД VI
Доглядач
(увіходить)
Агов, ідіте, джаври,
Сюди мерщій! Підняти поможіть!
Усі виходять.
ВИХІД VII
Аміна з Фатимою вертаються.
Аміна
От саме як чіпляється до мене,-
Такий гидкий мені тоді стає!
(Сідає на ослінчику, біля стежки.)
Фатима
А ти ж колись його таки любила.
Аміна
Любила? Ні! Здавалось тільки так...

То був туман... А справді, то нікого
Ніколи я ще не кохала... ні!..
Так як могло це статися в нудному,
В огидному гаремі, в цій тюрмі?
Як з іншими жила укупі,— сварки
Та заздрощі та брехні повсякчас –
Аж гидко все те згадувати!.. Правда,
Тепер уже впокійно, та за те
І нудно так: вставати та лягати,
Дивитися на мертві мури, сад...
Щодня одно, щодня без переміни,
Аж сон бере!..
Фатима
Чого ж тобі іще?
В розкошах ти втопаєш: що схотіла,-
Все зараз є, велике і мале.
Аміна
І все мені докучило без міри!
Навіщо все воно мені здалось,
Коли його так легко добувати?
Так нудно це!.. (Змовка.) Хоч би уже гроза
Ударила отут та запалила!..
То все було б хоч подивиться що!
Фатима
Хіба ж отак годиться говорити?
Вигадуєш ти щось таке страшне.
Аміна
А що мені до того, чи годиться,
Коли мене нудьга бере, нудьга?!
Коли я ще ніколи не кохала!..
А хочеться кохати... Боже мій!
Як хочеться кохати-раювати!..
Уся душа до того лине, рветься,
Що в світі цім найкраще за усе,
До одного, що можна звати щастям

Єдиним тут, до раю на землі
Оцій нудній без міри,— до кохання!
Скажи мені, зазнала ти цього?
Фатима
Хто, я? Чого?
Аміна
І мріється, неначе...
Вітає мов тут коло мене хтось...
То любий, він, він, дорогий, коханий!..
Фатима
Хто — він?
Аміна
Хто він? Коханий мій.
Фатима
Який?
Аміна
А той, кого я маю покохати.
Фатима
А що сказав би нам про це баша?
Аміна
Хай каже він, що хоче! Що до того?
І що б же він сказати міг мені?
Не може він однять кохання в мене.
Фатима
Але життя відняти може він.
Аміна
Життя? То що? Це річ така, кохання,
Що дати варт за його і життя.
Фатима
Коли тобі не страшно, то я знаю
Такого тут, що за тобою він
Уже давно з кохання пропадає: Халіль-ага...
Аміна
Що? Геть із ним, гидка,
Коли мене не хочеш ти гнівити?

(Встає і йде ближче до квітника.)
Чому отут не саджено квіток?
Фатима
Посаджено ж...
Аміна
Отут, кажу, ще хочу!..
Невільників гукни!
Фатима
А ось ідуть.
Скажи сама, де хочеш посадити.
ВИХІД VIII
Дмитро з Панасом вертаються.
Аміна
(До Дмитра.)
Чому отут не саджено квіток?
Тут посадить пахущих, пишних треба!
Дмитро мовчки стоїть, не зводячи з неї очей.
Чого ж стоїш та дивишся, глухий?
(До Фатими.)
Ти стала знов? Та ну, ходім же далі!
Чи думаєш до ночі бути тут?
Фатима
Та ти скажи, яких квіток садити,
А то ізнов тобі не догодять.
Аміна
А що мені? Хай садить сам, що хоче,
А хоч нехай і зовсім він не садить!..
Ходімо ж бо!.. Чого спинилась знов?
ВИХІД IX
Панас
(беручись за лопату)
От вигадки!.. Дивись!.. якісь квітки!
Які і де у чорта їх садити?
Чи чуєш бо?.. Ти остовпів, чи що?
Дмитро

Яка краса!.. такої зроду я
Не бачив ще, та і ніхто запевне...
Ані у нас, ані в землі чужій
Пишнішої за цю немає квітки!
Панас
Туди к чортам!.. Дивись, як ізрадів,
Мов батька стрів! А що тобі до неї?
Дмитро
До неї?.. Ні!.. Але вона — краса.
Панас
Дак що тобі?
Дмитро
Бо на світі утіха Великая — краса.
Панас
Яка краса?
Дмитро
Усякая: краса в блакитнім небі,
В зірках ясних, у запашних квітках,
пташиному в садочку щебетанні,
У личеньку дівочому, в піснях,
В степах-полях і вільних, і широких,
У Дніпрових безоднях у глибоких,
В порогах тих, що, наче звір неситий,
Ревуть і б'ють байдак ще недобитий.
Куди ні глянь,— усюди та краса,
Все повила — і землю й небеса.
Панас
А гарно, глянь!.. Оце ти розказав,
То бачу й я, що правда, бо краса
Є і в тому. Роздумавшись отак,
Побачиш ти, що Бог таки на світі
Все не на зле — на добре сотворив,
Не на лихо,— на втіху; то вже люди
І добре все на зле переведуть.
Дмитро

Так, бачите і ви красу природню...
І шанувать нам треба ту красу,
Хоч би в якій там постаті ні стала...
Чи піснею промовила до нас,
Чи квіткою, чи пишною блакиттю,
Чи вродою жіночою,— однак
її ми скрізь повинні шанувати.
Панас
Цього вже я не втямлю: небеса
Рівняєш ти до людської уроди.
З великої науки мабуть ти
У голову оце заходиш, хлопче?
Дмитро
Ні, шкоди тут з науки не було...
Бо до людей я не рівняю неба
Того, де Бог живе, а тільки ту
Блакить,що там сія вгорі над нами...
Панас
Не розберу тебе: раз кажеш ти,-
Неначе так, що й правда, подивиться,
А вдруге знов, то щось уже не те...
Ця панія таки собі вродлива,
Та нам же що до неї, як вона
Нам панія, ще й клята бусурменка,
Ще й зрадниця?.. Он знов ідуть сюди...
Дочисть отут, а я піду здобуду
Гострішої лопати, ніж оця.
А то таку чорти дали копистку,
Що не вшкрябнеш нічого, хоч покинь!
Виходячи, зустрівається з Халілем і нехотя штовхає його.
ВИХІД Х
Халіль увіходе.
Халіль
Як смієш ти штовхать, гидотний псе?
Дивись, хто йде, джавуре кривовірний!..

Оце ж тобі! (Б’є.)
Панас
А щоб ти був пропав!
Дмитро
За віщо б'єш старого? Він не винен.
Хіба тебе штовхнути він хотів?
Халіль
А, так!.. То на й тобі!
(Заміряється вдарити Дмитра, але той хапа його за руку.)
Дмитро
Стривай бо трохи!
Халіль
Ти смієш так?
(Вирива руку й вихоплює кинджала.)
ВИХІД XI
Аміна з Фатимою ввіходять.
Аміна
Це що? В моїм саду
І ти людей наважився вбивати?
Халіль
(спускає руку)
Він смів не дать ударити себе.
Аміна
А ти? ти смів отут буяти в мене?
Не смієш ти і увійти сюди!..
Віддай мені кинджал!
Тим часом Панас одводе Дмитра далі; спершу вони тихо проміж себе розмовляють, а наприкінці сцени з Халілем Панас виходе.
Халіль
Навіщо?
Аміна
Дай же,
Коли кажу!
Халіль
Моїй цариці я

Усе віддам... Віддає. Не слухатись не можу
Тебе...
(Аміна кидає кинджал у кущі.)
Чого ж ти кидаєш його?
Аміна
Бо щоб його закинуть тільки й здатний,
Коли в таких, як ось твої, руках.
Халіль
Не будь така до мене неласкава!
Я випадку того давно шукав,
Щоб слово те сказать тобі, що зараз
Наважився промовити... Одна
Моїй душі утіха ти й кохання...
Аміна
Нікчемний, геть! Ще слово хоч одно,-
І знатиме баша, що ти промовив!
Халіль
Ну, я мовчу... Але, Аміно, знай:
Колись таки мене ти будеш слухать,-
Тоді усе, що хочу, я скажу...
(Виходить.)
ВИХІД XII
Аміна
Нікчемний!.. Він до мене про кохання
Насмілився казати!.. О, гидкий!..
Фатима
Та заспокойсь! Що ж він зробив такого?
Аміна
Мовчи! Я вже тобі казала й знов
Ще раз скажу, але уже востаннє:
Не згадуй більш про його ти мені,
Коли мою ти хочеш ласку мати!
Фатима
Не буду вже...
Не гнівайсь тільки так!

Аміна

І як він смів звести на мене очі?!

(Обурена ходить який час по стежці туди й сюди, а тоді відразу повертається, підходить до Дмитра й стає перед їм.)

Невільнику! тебе я першу тут

Не бачила: ти мабуть тут недавно?

Дмитро

Ще й дня нема.

Аміна

А, так... нема і дня...

Тим я тебе й не помічала перше...

А звідки ж ти? з якої ти землі?

Дмитро

З козацької землі... З землі тієї,

Де через вас багато сліз лилось.

Аміна

Лилося сліз багато через мене?

Дмитро

Ба ні, не так!.. Лилося через тих,

Що ордами на край наш набігають,

Плюндруючи, у бран людей беруть,

Та через тих, що в їх людей купують

І на рабів їх повертають тут.

Аміна

Хіба рабів не можна купувати?

Дмитро

А що ж у нас є ліпшого на світі

За ту святу, над все найкращу волю?

Хто відніма добро це у людей,-

Найбільший той єсть лиходій, злочинець.

Аміна

Чи ба, який!.. Якби оце баша Почув, то він...

Дмитро

То що? Нехай карає!

А правда все ж у мене, а не в його.

Коли ж і ти так думаєш, як він,
То хоч краса і пишная у тебе,
Та з правдою вона не поєдналась.
Аміна
Невільнику! не забувай, що я...
Що кажеш ти... до панії своєї...
Дмитро
То краще я мовчатиму тепер
(Починає робити.)
Фатима
Його словам ти не дивуйся, пані,
Бо в тій землі козацькій всі такі:
Ані раба, ні пана в їх немає;
Це чула я багато вже разів,
Як з бранками-козачками чимало
І часто я балакала... від їх
І мову їх навчилась розуміти.
Аміна
(До Дмитра.)
Скажи мені, чи є сади у вас?
Дмитро
Колись наш край увесь як сад той цвів,
Як пишний сад великий та багатий,
І дивною красою всіх тоді,
Мов чарами, приваблював до себе,
І раєм був, чи міг би бути він.
Та іншиї часи прийшли до його,
Зустрілася його недоля зла,
Тяжке-важке на його лихо впало,-
І пишний сад посохнув та зів'яв,
Долина сліз із райської долини
Зробилася,— такий мій рідний край!..
Але садів таких, як цей, чимало
Зосталося в моїй землі й тепер,
І так, як цей, чи краще, процвітають.

Аміна
А в тебе був у ріднім краї сад?
Чи вмієш сам ти саду доглядати?
Дмитро
Любив сади я змалку і умів
Кохати їх і добре доглядати.
Аміна
Коли це так, то я тебе звелю
Настановить доглядачем над садом
Оцим моїм,— його ти доглядай.
Чи догодиш мені ти їм,— побачу.
Дмитро
Похилий раб повинен догожать.
Аміна
Не через те... а просто так... я хочу...
Дмитро
Так через те хіба, що ти — краса?
Аміна
Зухвальний раб! З таким, як ти, не можна
І розмовлять! Фатимо, ну ходім!
(Повертається і хоче йти.)
ВИХІД XIII
Доглядач
(надходячи здалека)
Чи чуєш! гей! Чи вам позакладало?
Іди сюди! Каміння тут носи!
От, клятий рід!..
Фатима
Іди, гука доглядач! Чого ж стоїш?..
Щоб лиха не було!
Дмитро
Та ось же йду!.. Зробитися з людини
Твариною!.. Треклятеє життя!..
(Виходить.)
ВИХІД XIV

Аміна
Як сміє він так говорить зо мною!
Фатима
То що хіба? Але ж бо він тобі
Негарного тут не сказав нічого.
То він красу твою так похвалив.
Не дурень він, то й розбира, де гарне.
До того ще й з обличчя — бач, який:
Хоч у латках, змарнілий у неволі.
А тільки глянь, то зараз так і вздриш,
Що красень він. А очі так і сяють —
От як зірки ясні на небесах,
Та так собі і зазирають в душу!
Аміна
Ти хвалиш так його, немов би ти
У його вже і закохалась палко.
Фатима
Хто — я?.. Авжеж!.. Минулося давно!..
А що таки його кохати можна,
То правда це.
Аміна
Його кохати? Ні!
Фатима
А чом же ні? Що раб він, те байдуже:
Чи раб, чи пан,— коханню те дарма.
І він ось раб, а завтра викуп прийде
За його звідки, з їхньої землі,
І буде він не раб, а вільний знову.
Аміна
Хіба вже йде за його викуп? Де
Ти чула це? І скоро має бути?
Фатима
Ні, це я так...
Аміна
А, так...

Фатима

Я про кохання...

Аміна

Обридла ти мені з оцим своїм

Коханням! Все одно й одно торочить!..

Така нудьга!

Фатима

Дак що ж робити нам?

Давай співать, чи грати, чи купаться...

Аміна

А хай йому!..

Фатима

Ходімо до ставка!

Аміна

А правду ти казала: в його очі

Такі ясні!.. палкі!.. Як гляне він,

То так немов... О, як мені увірвись

Оцей Алі!.. Як докуча!..

Фатима

Аллах!..

Та не кричи! Тут люди скрізь,— почують.

Аміна

Геть одчепись! Хоч буду вже клясти,

Коли нічим запомогти не можу!

Фатима

Та скільки хоч кляни і все роби

Що хочеш ти, та тільки стиха, нишком.

Так, щоб ніхто й подумати не міг.

Аміна

І буду я робити — от побачиш!

Ой, Боже мій! яка нудьга безмірна!

Так хочеться чогось мені... кудись!..

Якби були у мене дужі крила,-

Ох, як би я полинула!.. туди,

Де вільно всім що схочуть, те робити,

Де ні рабів немає, ні рабинь...
З-за дерев чути, як співає Дмитро:
Стоїть явір над водою,
В воду похилився;
На козака пригодонька,-
Козак зажурився.
Не хилися, явороньку,-
Ще ти зелененький;
Не журися, козаченьку,-
Ще ти молоденький!
Не рад явір хилитися,-
Вода корінь миє;
Не рад козак журитися,
Та серденько ниє.
Ой поїхав на чужину
Козак молоденький;
Оріхове сіделечко
Кінь вороненький.
Ой поїхав на чужину
Та там і загинув,
Свою рідну Україну
Навіки покинув...
Аміна
(прислухалася, а потім):
Хто це співа?
Фатима
З невільників якийсь...
(Розхиляє кущі і дивиться.)
Та цей новий...
Аміна
(мов до себе)
Давно уже не чула
Своїх пісень!.. Усе чужі навкруг...
Чужі пісні, чужії люди... Боже!
Чого ж вона, ця пісня, серце рве?

Малою ще... я чула там її...
Серед садків... де батько й ненька рідні...
Забула їх... цуралася...
Фатима
Кого
Цуралася? Що ти таке говориш?
Не розберу...
Аміна
(так саме)
Ні, не цуралась, ні!..
А тільки так... Як серце заболіло!..
Фатима
Та що тобі? чого ти так...
Аміна
Нічого!..
Ой, Боже мій! навіщо він співа!
Навіщо він нагадує минуле!..
(Виходить.)
ВИХІД XV
Фатима
(сама)
Щось їй таке подіялось... А ну,-
Чи не його накинула ти оком?..
Так я зведу докупи вас,— тоді,
Що схочу вже, то те й зроблю з тобою:
І золото, й дарунки — буде все!
Я знаю це,— вже ти мені не перша...
От тільки те, що страшно тут баші...
Ну, та дарма!.. Я бачила й страшніше!..
(Виходить.)
ВИХІД XVI
Дмитро й Панас приходять і починають робити; ще кілька невільників стають до роботи віддалік окремою купкою.
Панас
Коли б уже обід той швидше був,

То б одпочив!
Невільник
А що, втомились, діду?
Панас
Таки втомивсь!.. Сіпака-бусурмен
Усячину вигадує на втіху
Собі, а ги — роби! От і тепер:
Ще тут квітки садити загадала!
Невільник 1
Сама взяла б та й посадила їх,
Коли вже їй так дуже заманулось.
Невільник 2
Це панія? Ну, ця посадить!., так!..
Дмитро
Та де і нам ще невелике діло.
Панас
Ото ж хоч це мале та й зробить хай!
А то все нам на їх, чортів, робити!
Дмитро
Чи тут вона давно... в цього баші?
Панас
А враг те зна!.. Мені про це байдуже!
Дмитро
Щасливий він!
Панас
Таке!.. Чого це так?
Дмитро
Того, що є така краса у його.
Панас
Ну, хлопче, ти й охочий до жінок!..
А що — тебе киями товариство
Не парило, як ти у Січі був,
За те, що ти скакав моторно в гречку?
Дмитро
(сміючись)

Не парило, бо й ні за що було.
А що це вам таке здалося, діду?
Панас
Та бач... як тут послухати тебе,
То чоловік подумає, що в Січі
Продражнено тебе вже бабієм.
Дмитро
Ну, хай би хто посмів!.. Про цю ж туркеню
Я тим кажу, що це краса така,
Що, мабуть, світ такої ще не бачив...
Панас
Туди к чортам!.. Ти щось таке верзеш,
Що вже воно і купи не держиться...
Та хай їй цур!..
Доглядач надходить і, побачивши, що двоє з тії купки невільників стоять і не роблять, кидається до їх і б'є канчуком.
Доглядач
А знаєш ти, робити?..
А знаєш ти, треклята псино, га?..
І ти за їм?.. На ж і тобі такого!
(Б'є й другого, ті кидаються робити.)
Глядіть мені, робіть, бо як вернусь
Та буде тут не зроблено, то... знаєш!..
(Іде.)
ВИХІД XVII
Спершу Невільники мовчать, поки доглядача видко, а як він покрився поміж деревами, тоді знімається гомін:
Невільник 1
Треклятий кат!
Невільник 2
Все тільки биться й зна!
Хвилиночки немає відпочину!
Так і уздрить!
Невільник 3
Не дурно зрадник! Всі

Ці зрадники такі: за турків гірші.
Невільник 4
От, ідольський!.. бодай ти луснув був!
Невільник 5
Ще ж, братчики, сьогодні і неділя!
Невільник 1
Та ну? невже?
Невільник 2
Неділя! так і є!
Невільник 3
Ой проклята неволя бусурменська!
В неділю — й то роби на їх, як віл!
Панас
А що, гаразд туркеня гарна б'ється?
Дмитро
Та що це ви туркенею мені
Взялися вже і очі вибивати?
Облиште це!.. А думати про те
Давайте ми, щоб утікати звідси!
Невільник 1
Втечеш!.. Атож!..
Невільник 2
Така і варта в нас!
Дмитро
До втеку ніч.
Невільник 3
Такі вночі кайдани,
Щоб утекти!
Дмитро
Кували люди їх,
То і розбить подужають їх люди.
Панас
Хоч сміливий, та молодий ще ти:
Хоч би з тюрми і викрались ми нишком,
То далі що? Куди і як тікать?

Дмитро
Куди тікать? Хіба вам степу мало?
Невільник 4
Та звідси як нам вирватись — скажи!
Невільник 5
Цього навчи!
Дмитро
Я й сам іще не знаю.
Але коли кайдани і тюрма,
Доглядачів батіг, його знущання
Докучили вже нам, товариші,
Як хочемо побачити ми кревних,
Як хочемо побачить рідний край
І волі знов козацької зазнати,
То знайдемо, як можна це зробить!
Невільники
— А правда! так!
— Саме покаже діло!
— Аби схотів!
— І Бог поможе нам!
Усі разом
Навчай же нас!.. Ми за тобою всі!
Дмитро
Коли ви так,— то будемо на волі!
ЗавісаДРУГА ДІЯ
Альтана в саду гарно вбрана, з канапою. Одні двері проти глядачів, другі — праворуч од їх.
ВИХІД І
Аміна, схилившись на канапі, в руках гитара; вона іноді перебирає на їй струни. Фатима стоїть, прихилившися до вікна.
Фатима
Ти як мала дитина нетерпляча.
Аміна
Та годі вже!.. Мій Боже!.. чула все!..
Сама ж мене до того нахиляла.

Фатима
Оттак!.. Коли ж я це робила? га?
Аміна
Сама ж мені казала, що кохання
Рабів не зна!..
Фатима
Казала,— ну, дак що?
Але коли його кохати хочеш,
То треба так робити, щоб ніхто
Про це не міг довідатись ніколи.
А ти того не знаєш: дай та й дай!
Аміна
Жалю нема у тебе!.. Не кохала
Нікого ти ніколи, мабуть,— тим
Не відаєш того, яка це мука,
Кохаючи, і дожидать отак!
Ти ж зрозумій: все думати про його
І ні про що вже більше не могти,
І знать, що він тут близько є, і знати,
Що бачитись я все ж не можу з ним,
Не можу з ним, з коханим, розмовляти!..
Вночі і вдень, щомиті — все один
Огонь в душі і тілі почувати
ї не могти огонь той погасить
В коханого в обіймах,— мука це!
Фатима
Та ось баша уже ж поїде скоро,-
Тоді Дмитра й покличу я тобі.
Аміна
Не хочу ждать! Бо на світі коханням
Упитися — то тільки й щастя є.
Нема цього, то і життя немає,
І мертві дні минають без пуття.
Не хочу так!..
Фатима

Так страшно ж, небезпечно!
Аміна
Чи варт про це і думати? Забудь!
Страшнішого над смерть страшну немає,
А як нема кохання,— смерть — життя.
Фатима
Атож! Мені життя й без того любе.
А як баша дізнавсь,— нам смерть обом.
Ти за своє кохання вмреш,— як знаєш!
А защо ж я вмирати буду? Ні!
Перечасуй: баша поїде скоро...
Аміна
Ой, Боже мій, ізнову той баша!
Та не кажи про його, не нагадуй!
Я те усе вже чула, знаю все,
Але ні знать, ні чуть його не хочу!
(Мовчанка. Далі Аміна відразу підводиться й каже благаючи):
Поклич його!., послухайся, поклич!..
Прошу тебе, Фатимо люба! добра!..
Я дам тобі за це що схочеш, все!
Вподобала ти з золотом намисто,-
Візьми його!.. Що хочеш, те й візьми
З окрас моїх, з одежі, та послухай!..
Та тут нема й страшного, бо баша
Аж на тому дворі й не прийде скоро,
Бо, мабуть, спить.
Фатима
Ой-ой, боюся дуже!
Та вже піду,— немає що робить!
Аміна
(схоплюється й кидається обнімати Фатиму)
Фатимочко моя! яка ти добра!..
Іди ж! не гайсь!
Фатима
Та вже ж іду!

Аміна

А як

Ти думаєш: чи схоче він прийти?

Я ж так із ним ще мало розмовляла...

Фатима

Та ви ж в саду стрівалися частенько...

Аміна

Та ніяк все було й поговорить...

Раз тільки ми розмовилися більше:

Як звать його сказав і звідки він...

Та так почав мою красу хвалити!..

А я: забув, що ти невільник тут,

Що пані — я!.. А він мені на те:

Забути все, тебе уздрівши, можна...

Фатима

Ну й прийде він,— хіба ж і так не видно?

Аміна

Ну йди ж бо! йди, Фатимочко!..

Фатима

Та йду ж! Виходе.

ВИХІД II

Аміна

(падає на канапу)

Ох, голова у мене туманіє...

(Затуляє очі руками.)

Чи прийде він?.. Він прийде!.. прийде!.. так!..

ВИХІД III

Халіль увіходе. Аміна відразу підводиться й стає.

Халіль

Аллах послав мені своєї ласки,

Що я здолав побачити тебе.

Я кілька день уже того пильную

І ось тепер...

Аміна

Як смів ти цей поріг

Переступить?
Халіль
Ще й на страшніше діло
Нам смілості кохання додає.
Аміна
Я слухати тебе не хочу зовсім.
Халіль
Не будь така і вислухай мої
Благання ті, що рвуться в мене з серця.
Аміна
І бачити тебе не хочу я,
Не смієш ти зо мною й говорити.
Халіль
О, вислухай, як мучиться душа!
Твоя краса мене опанувала,-
І ночі й дні спокою все нема...
Все ти в думках... Зласкався бо, Аміно!
Коли твої уста до уст моїх
Не схилиш ти, жорстокая, то з муки
Загину я.
Аміна
А що мені? Загинь!
Халіль
За віщо ти ненавидиш мене?..
Аміна
Ненавиджу?.. Тобою я гордую!
Халіль
Та за що ж це?
Аміна
Бо ти мені гидкий.
Скажу баші, що ти у мене був,
Занапащу тебе єдиним словом...
Але того не хочу — геть іди!
Халіль
Дак я ж тебе коритися навчу,

І будеш ти моєю по неволі!..
Кидається до неї. Але Аміна в ту мить вихоплює кинджал і б'є Халіля та він затуляється рукою, і вона його ранить у руку. Він одскакує.
Аміна
Гидотний, геть!.. а то умреш ти тут!
Халіль
Ти дряпаєш, мов тая дика кішка.
Та не тобі подужати мене,
І я тобі ще кігті повтинаю!..
(Виходе.)
ВИХІД IV
Аміна
(сама)
О, Господи! які тяжкі образи
Терплю я тут!.. Сказати все баші?..
Так гидко це!., і він його замучить,
А крові я не хочу... Хай живе!
(Кидає кинджал і падає на канапу.)
ВИХІД V
Дмитро тихо ввіходе й спиняється біля порогу.
Дмитро
Звеліла ти, щоб я прийшов до тебе...
Аміна
(стрепенувшись, підводиться)
Це ти... еге... казала, щоб прийшов...
Дмитро
Я слухаю, що пані загадає.
Аміна
Ні не на те... покликала... я хочу
Щось розпитать...
Дмитро
Питайсь, ласкава пані.
Аміна
Чи тут тобі погано жити в нас?
Дмитро

В неволі скрізь погано. Чи буває
Кому у їй та гарно? Я не чув.
Бо воля є найбільше в світі щастя,
І в кого скарб однято цей,— тому
Безщасному і сонце пригасає.
Аміна
Що воля скарб великий, щастя — так,
Та єсть іще одно найбільше щастя.
Дмитро
Не відаю яке,— скажи мені.
Аміна
Кохаючи, всю душу віддавати.
І в кого є це щастя,— забува
Той про усе, і навіть про неволю.
Дмитро
Неволю? Ні!
Аміна
Серед кохання втіх...
Дмитро
Ні, він щодня про те все думать буде,
Що він є раб, купований, як віл,
Що мусить він робить, як товарина;
Коли ж йому судилось на віку
Ззирнутися з коханими очима,-
Так прийде пан і навіть не спита,
Що дума раб, що може почувати,
А на базар його звелить вести
З налигачем на шиї, щоб продати
І розрізнить з коханням тим навік.
Аміна
Це правда все. Але була кохання,
Що гинуть всі кайдани перед їм:
Так, ніби є вони про людське око,
А справді їх, тих пут, уже нема...
Мовчанка.

Чому ж мовчиш? хіба не хочеш ти
Відмовити, зо мною розмовляти?
Бо я тобі турецька пані зла!..
Не думай так: таке ж у мене серце
У грудях цих, як у твоїх — твоє,
І можу я те горе зрозуміти,
Що в серці ти своєму заховав.
Дмитро
Що в серці я сховав? А що до серця
Мого тобі? Навіщо буду я
Казати те тобі, чого нікому
Не хочу я казати й не скажу?
Аміна
На те скажи, щоб з рідною душею
Сумна душа ділитися могла
Своїм жалем, надіями, чи сумом.
Коли бува, що нікому звіряти
Свої думки: нема навкруг людей,
Чи хоч і є, та рідної такої
Нема душі, щоб лихом і добром
Могла душа із нею поділятись,
Тоді свої жалі людина та
Звіря якій тварині безсловесній,
Чи навіть і ростині неживій...
А ти мені не хочеш те сказати,
Що я, тебе жаліючи, прошу.
Дмитро
Та що ж тобі я ще казати мушу?
Аміна
Скажи мені, чи міг би ти коли,
Невільником зоставшись, покохати?
Дмитро
Навіщо ти питаєшся про це?
Аміна
Бо хочу знать. Коли б оце до тебе

Жіночії озвались очі й ти
Уздрів би в їх своєму серцю рідне,-
Невже й тоді твої палкі уста
Не випили б кохання з уст солодких
Мовчиш ти знов... Чи, може, в цій землі
Не міг би ти знайти такої вроди,
Щоб покохать?.. Тут, може, всі бридкі?
Дмитро
Бридкі? О, ні!..
Аміна
Зустрів і тут вродливу?
Дмитро
А може, й так...
Аміна
А де? коли ти бачив?
Яка вона?.. Кажи ж бо ти!
Дмитро
Така,
Що мов зоря засяє, як погляне,
світ увесь поліпшає немов,
І всі квітки найкращі, найпишніші
Схиляються покірно їй до ніг,
І певно, що на всім широкім світі
Їй рівної уже нема ніде...
Аміна
О, мабуть, то краса велика дуже!
Щаслива ж та, що славиш так її.
Скажи ж мені, де стрів її, де бачив
Оту красу, такую осяйну?
Дмитро
Невільник я, то я мовчати буду.
Аміна
Облиш! Забудь невільництво гидке!
Хто та краса — я хочу, хочу знати!
Дмитро

Ота краса — це ти!
Аміна
(затуля очі рукою й падає на канапу)
Що ж ти сказав!..
ВИХІД VI
Фатима
(вбігає перелякана)
Ой лихо!, пан іде!., баша іде!..
От я ж тобі казала,— буде лихо,-
Оце воно і сталося!.. Аллах!
Аміна
Чого ти так кричиш? Чи він далеко?
Фатима
Ось-ось уже... на стежці... зараз тут...
Аміна
Якими він дверима йде?
Фатима
(показує ті, що їми ввійшла)
Сюдою...
Аллах! Що ж ми робитимем тепер?
Аміна
Та цить бо ти! чого кричиш без діла?..
(До Дмитра, відчиняючи ті двері, що збоку.)
Іди сюди! Ти пройдеш у квітник —
Тут поблизу... Зостанься там і з квітками
Ти щось роби,-— мов звелено тобі...
І дожидайсь, що я тебе покличу!
Дмитро виходить. Аміна зачинає за ним двері, а тоді сідає на тую ж канапу.
ВИХІД VII
Баша ввіходить і махає рукою на Фатиму; та виходе.
Баша
Зорю мого і розуму й душі.
Знайшов в її гніздечку запашному.
Сідає біля Аміни,

Аллах мужам на втіху дав жінок,
На те, щоб муж од праці, від турботи,
Од клопоту тяжкого на війні —
Розважити себе міг дома любо,
Втішаючись з жіночої краси.
Як серед трав, дерев квітки пахущі,
Так між людьми і чепурні жінки:
Сотворено ростини ті на діло,
Квітки ж Аллах на втіху сотворив.
Аміна
На втіху? так? Та й годі, господарю?
Сказав би так жіночий розум мій,
Шануючи твоє високе слово:
Ми знаємо ще і таких жінок,
Що втіхою були і діло знали:
От Солиман Хуррем-султаншу мав,5
Удвох із ним вона в нас царювала.
Баша
Моїх очей найкращая зоря
Про Россу6 ту нехай мені не каже,
Бо тільки зло робила в нас вона.
Ні, не на те жінки, щоб власним робом
І розумом своїм діла робить,
Але на те, щоб мужові коритись,
Йому за втіху бути і не більш.
На це вони повинні положити
Свою красу і розум, і життя.
Аллах це так звелів, так мусить бути.
Аміна
А чоловік — чим мусить бути він?
Баша
Аллах звелів, щоб він був жінці паном,
Та й добрим ще, бо скоро хоче він,
Щоб квіточка його цвіла на втіху
Йому в житті, то вже ж повинен він

Доглянути її І так зробити,
Щоб у добрі вона жила й могла
Свою красу викохувать. Оттак-о
Сю квіточку мою (пригорта її) і я силкуюсь
У щасті тут викохувати. Так?
Адже це так?
Аміна
Так, господарю, правда.
Ти тут зробив мені маленький рай,
І зовсім би було гаразд у ньому,
Та ще одна тут недогода є.
Баша
Яка? Скажи,— її не буде зараз.
Аміна
Доглядач сей — не знає саду він,
Не знає, як його кохати треба:
Що зроблено було до нього ще,
То те і є,— нічого сам не вміє.
Баша
Моторний же та працьовитий він.
Аміна
Та клопітний: все клопоту такого
Наробить він, ладу ж рабам не дасть
Без діла все тут робиться у нього.
Я не люблю його, поганий він!..
Не хочу в сад ходити через нього!
Баша
Я б іншого сюди настановив,
Та тільки щось нема такого в мене.
Аміна
Та в тебе ж слуг багато всяких є.
Баша
А щоб і сад він знав,— того й немає.
Аміна
Ти пригадай гарненько,— може, й є.

Баша
Я згадую, та ні — нема та й годі.
Аміна
Не хочеш ти зробити, як прошу,
То й кажеш так. Але ж мені Фатима
Казала вже, що є такий один.
Баша
А хто ж то є? Його не знаю,— певне
Побріхує твоя Фатима.
Аміна
Ні,
Та тільки я забулася, про кого
Вона мені казала... От... Стривай...
Подумаю... А так, уже згадала:
Є в нас такий невільник, що його
Приведено недавно?
Баша
Є, Аміно.
Аміна
Так він, чи що,— Фатима каже,— був
Неначе десь раніше садівничим.
Баша
Ну, знаю я його. Та він джавур.
Аміна
Хіба джавур? Ну, я цього не знала.
Але ж і цей доглядач, що тепер,
І він джавур.
Баша
Такий він був, тепер же
Він молиться пророкові, як ми.
Джавури ці, як стануть правовірні,
То робиться народ путящий з них,
А поки він у кривовірстві ходить,-
Це гадина, і треба берегтись,
Пильнуючи, щоб не вкусила часом.

Та я уже сказав тобі: зроблю.
Коли нема тут іншого такого,-
Довідаюсь, чи діло тямить цей,
Тоді його настановлю: а може,
Як він уздрить, що так зробили з ним,
То саме це й прихилить до пророка
Його тоді. Тепер піду.
Аміна
Куди?
Баша
Та прибули сьогодні з Лехистану,
Із польської землі, до нас посли...
Аміна
А з дому ти вже не поїдеш? ні?
Баша
Ні, мушу я поїхати на місяць,
Та не тепер, а тижнів так за два,
Чи, може, й більш... Тобі це сумно буде.
Та що робить!.. Повинність!.. Ну, піду.
Здорова будь, моя трояндо пишна,
Та не сумуй без мене тут сама.
(Цілує її й виходе.)
ВИХІД VIII
Фатима
(ввіходе)
Уже пішов?
Аміна
Скажи мені, Фатимо,
Тебе давно вже з рідної землі
Взяли?
Фатима
Давно! Дитиною малою Год десятьох...
Аміна
До всього звикла ти.
А я... ще так недавно інші думи

У голові були... цвіли в душі,
Пишалися надії інші... Боже!
П'ять років ще не проминуло... так..
Я згадую... я пам'ятаю,— мати
В нас батькові дружиною була,
Порадниця у хаті,— не рабиня,
Не забавка... гаремів там нема,
Там вільні всі у нас жінки й дівчата,
Там вільною і я була... і я!..
Я іншою була... Страшне нещастя
Мене сюди перенесло, і я
Так мучилась була з початку, далі ж
Звикати вже потроху почала...
І все воно перемінилось якось...
І страшно так змінилося... Чогось
Відміна ця мені страшною стала
Здаватися...
Фатима
Та ти про віщо це
Говориш так? Щось я не розбираю.
Кажи простіш!
Аміна
Встає у серці знов...
Фатима
Та що встає?
Аміна
Те чуття, що я
Не забавка якась, що я людина,
Що хочу я так жити, як і всі:
по-людському, своїм життям щоб жити.
Фатима
Та і на це є способи у нас,
Бо не на все і в чоловіка очі:
Уміючи, одуримо й його.
Аміна

Дурити — от!.. Це — красти право жити!
Оце і є те саме, що мене
Обурює та гнітить нестерпуче!
Повинна я була сьогодні тут
Лукавити, брехати, хитрувати,
Мов ще люблю його, щоб він Дмитра
Настановив тут саду доглядати,
Бо так вільніш кохаться буде нам...
О, як мені це гидко все!
Фатима
Байдуже!
Вже так воно ведеться завсігди,
Що як собі кого наглядить жінка
Любішого, то нищечком грішить
І мусить же дурити чоловіка.
Аміна
Облиш, мене не розумієш ти!..
Ой, Боже мій! Як тяжко-важко жити
Серед людей, що простих слів твоїх,
Що дум твоїх найкращих, найсвятіших,
Тих, що без них нема тобі й життя,
Вони цілком не розуміють, зовсім!
Як страшно це: живеш як у пустині,
А люди скрізь... Ой Боже, правий мій!
Душа вмира, проймає серце холод…
(Сідає, зіпершись на лікоть, і змовкає. Потім, одразу стрепенувшись)
А все ж його кохати буду я!
А все ж його не можу не кохати!..
Поклич мерщій, Фатимо! клич його!
(Фатима виходе в двері збоку.)
ВИХІД IX
Дмитро
(ввіходить)
Аміна
Ізнов удвох ми можем розмовляти.

Іди ж сюди! Зневисний пішов.
Невже мене не зрозумів ти досі?
Невже того не бачиш ти, що є?

Дмитро

Невільник я... Невільникові ж важко
І бачити, і розуміти все:
Хоть бачить він,— боїться помилитись.
Боїться він сягнути далі, ніж
Дозволено. Хоч візьметься у нього
Вогнем палким уся душа й згорить,--
Мовчати все ж він буде й те ховати.

Аміна

Примушуєш мене казати —хай!
Це зараз той пішов, кого найбільше
Ненавиджу тепер.

Дмитро

За віщо ж то?

Аміна

За те, що я людина й хочу жити
По-людському, не так, як тут живуть,
А він мені насмілився казати,
Що забавка я, іграшка, йому
Сотворена на панську втіху тільки,
На те, щоб він зо мною граться міг,
Як схочеться йому, як заманеться,
А далі і забув на час якийсь,
Аж поки знов ще заманеться гратись!
За це його ненавиджу тепер.
Іще за те, що іншим почуванням
Тепер мені всю душу обніма,
А він, як пан, порядкувати хоче
В моїй душі. То і за це його
Ненавиджу!..
Ти кажеш,— ти невільник...

Не хочу я щоб ти мені й зоставсь
Невільником...
Дмитро
А чим же можу бути?..
Аміна
Надією і сонечком ясним,
Моїм очам єдиним світом-сянням,
Моїй душі єдиним сподіванням,
Утіхою, коханням, щастям — всім!..
Дмитро
(кидається до неї)
Ні, годі вже!., мовчать немає сили!..
Моя красо, мій квіте запашний!
Чиї б уста мовчати тут здоліли?..
Люблю тебе безмірно, раю мій!
(Пригорта її)
Аміна
Коханий мій!.. Люби, єдиний, милий!.
З тобою рай, мій світоньку ясний!..
Схиляється йому на плече.
Завіса
ТРЕТЯ ДІЯ
Сад. Інше місце, ніж у першій дії.
ВИХІД І
Панас з Молодим Невільником.
Панас
Ні, я його побачивши ще спершу,
Послухавши його, вже догадавсь,
Що січовик із нього недотепний.
Невільник
Чому?
Панас
Тому, що надто вже жінок
Він полюбля та казна-що верзяка:
Рівня красу жіночу до небес

І там іще таке він докладає,
Що доладу й не розбереш його...
Невільник
А цитьте! он він сам іде.
Панас
Іди вже
Підгонити,— доглядачем зробивсь!..
Схотілося турецької розкоші,
Про те й забув, як верещав колись:
"Утечемо! вас визволю на волю!"
Тепер йому вже те не в голові,
Уже ніяк не згадує про втеки.
ВИХІД II
Дмитро
(підходить до них)
От Богові хвала,— сьогодні день
Удався не душний, робити легше.
Панас
А що тобі?.. Адже не робиш сам!
Бо ти тепер уже, бач, пан, доглядач!
Дмитро
Воно і я, сказати так, роблю...
А хоч би й ні, дак і не в тім же сила,
Не сам же я — он роблять люди скрізь,
То й носила Господь людям полегкість,-
Чому ж за це не дякувать йому?
Панас
Пророкові подякувати треба,
Аллахові тому, чи кат їх зна,
Як звуться ще вони — ті, бусурменські!..
Дмитро
Бог, діду, скрізь один.
Панас
Який же Бог?
Дмитро

Той Бог, що цю багату землю й небо
Високе блакитне сотворив,
Той, що вдихнув живую душу в тіло.
Панас
То це й Аллах по-твоєму — він Бог?
Дмитро
Ми кажем: Бог по-своєму про Бога,
Вони про те ж по-своєму: Аллах.
Панас
О, ба! о, ба!.. Оце тебе послухать,
То все одно, що наш, що бусурмен.
То це одна, по-твоєму, і віра
Що в нас, що в них?
Дмитро
Ні, віра не одна:
Бо ми отак про Бога розумієм,
Вони ж про це по-своєму.
Панас
А ти ж
Пророка — як, чи добре розумієш?
Дмитро
Даремне це говорите ви так.
Я не зробив вам, діду, зла й нікому
Із наших тут ще не зробив, а ви
Так кривдите мене. За віщо ж, діду?
Панас
За те, що ти у зрадники пошивсь!
Всіх присягавсь ти вивести з неволі,
Тепер же сам батіг у руки взяв.
Дмитро
(збентежений)
Час не прийшов... Ви ж знаєте, що змоги
В нас не було... Казали ж ви самі,
Щоб підождать,— хай куди-небудь з дому
На час який поїде цей баша.

Панас
Та це то так... Та тільки бачу добре,
Що якби він поїхав, то й тоді б
Не поспішавсь ти, хлопче, до утеку...
Догадуюсь, куди ти стежку топчеш,
Це видно вже!
Дмитро
Нікуди не топчу,
А думаю, що й віри не ламавши
Доглянути тут можна саду.
Панас
Так!..
Говориш ти це гарно!.. Добре діло,
Коли б воно й зробилось так усе.
Та тільки щось, нема на те надії.
То я скажу: гей, Дмитре, бережись!
Не попускай отруті бусурменській,
Розкошам тим та ласощам гидким,
Залазити в твою козацьку душу.
На те тебе і садівничим тут
Ізроблено, щоб ти порядкувати
Звикав, привчавсь над братом-козаком.
Невільником ти з примусу робив,
Тепер же ти годити будеш туркам.
Оце й вона, ота страшна отрута,
Що душу вб'є твою і призведе,
Що станеш ти потурнаком потроху.
Держись гаразд, бо впасти дуже легко
Оце й усе, а більше вже й нема.
Дмитро
Не хочу я, не думаю я впасти,
Та й падати нема чого мені:
Нічого я не зрікся і тепер
Зоставсь такий, який я був і перше,
Зостануся таким і далі.

Панас

Добре!

Дай, Боже, щоб справдилося воно!.

А що, чи вже обідати іти?

Дмитро

Я кликати прийшов вас до обіду.

Панас

(до невільника)

Покинь! ходім, бо підживитись час.

Невільник

Та так, бо щось воно вже трохи теє...

ВИХІД III

Дмитро

(сам, дивлячись у слід Панасові та молодому невільникові)

Цураєтесь мене? За віщо ж це?

Не зрадник я і зла вам не зробив...

А важко так на серці, мов би й справді

Я винен чимсь... та й дуже... Боже, правий!

(Мовчить.)

А може, й так? А може, й є провина?

Хіба ж не гріх робити так, як я?

Свій рідний край і жінку, і дитину

Покинув я, я відцурався їх...

Якби раніш хто смів мені сказати,

Що так зроблю,— кривавим боєм я

Напасника скарав би за образу!..

А от тепер і сталось... Боже мій!

Я бачу — гріх.. Мовчить. Але ж яка краса!

Так і сліпить!.. Чи можна ж не кохати?

Оленочко, моя дружино вірна,

Прости мене! Я не цурався тебе,

А це мене страшна нелюдська сила

Безмірная вхопила й затягла.

І добра ти, і гарна, і голубка,

І зіркою мені сіяєш ти,-

Дак тут краса така ясна, як сонце,
Як позирнеш, то й сили вже нема:
Душа горить, а розум туманіє,
І гріх тоді здається не гріхом.
ВИХІД IV
Фатима
(ввіходить)
Ти тут, а я тебе шукала всюди,
Мене вона послала: ти приходь
На ввечері, а по обіді завтра
Ізнов у ту ж альтану й жди.
Хоче йти.
Дмитро
Стривай!
Чого ти так тікаєш?
Чи здорова Вона? Скажи!
А робить що вона?
Чи ще чого до мене не казала?
Ти, може, що забула, то згадай!
Фатима
Здорова, вже ж... недьгує за тобою...
Що казано — тобі сказала я:
Щоб ти її в альтані дожидався,-
Хіба тобі ще мало і цього?
Дмитро
То певно вже баша не їде нині?
Фатима
Зоставсь на день, а завтра виїздить
Уранці він... Коли ж одміна буде
То знов тоді я прибіжу й скажу.
(Виходить.)
ВИХІД V
Дмитро
(сам)
Уранці він поїде — це вже певне...

Колись я ждав як щастя дня цього,-
А що ж тепер?.. Я кривсь од товариства,
Їм не казав, що від'їздить баша,
Але ж вони довідаються завтра,
Зберуться всі і скажуть: час прийшов,
Повинен ти із нами утікати,-
Ти сам казав, сам нас на те підняв!..
І що ж я їм? Що я сказати можу?
Не здужаю покинути її:
Недовгий час із нею раювання
Кайданами до неї прикував
Мене всього!.. Покинуть товариство,
Зостатися — це ж зрадити своїх!
А що ж мені було гидчіш од зради?
Невже ж тепер я відмінився так,
Що став не той? О, Боже всемогучий!
За віщо ти мене сим раюванням
Так велико, так тяжко покарав?!.

ВИХІД VI

Жінка в турецькій простій одежі з накриттям увіходить, озираючись туди й сюди; помітивши Дмитра, підходить до нього швидко збоку, так, що Дмитро її не бачить.

Жінка

Таки знайшла тебе!
Здоров був, Дмитре!

Дмитро

(кинувшися з несподіванки)

Хто ти така? Чого сюди прийшла?
Чого тобі в цьому садові треба?

Жінка

Тебе.

Дмитро

Мене? Хіба мене ти знаєш?

Жінка

А знаю, вже ж... Ти в Тальниківці жив,

Покинув ти там жінку і дитину,
Дмитро
(вражений)
Хто ти така, що знаєш так мене?
Хто ти, що все це відаєш? Кажи!..
Жінка
Я знаю й більш: іще той день я знаю,
Як з жінкою, з дитиною прощавсь,
Самотними їх дома покидавши,
І вирвавсь ти і скочив на коня,
Полинув, зник... Мене ж саму покинув..
Невже ж мене ще й досі не пізнав?!.
(Відкидає накриття.)
Дмитро
(вжахнувшись)
Олено,— ти?!. Чи це мара, мій Боже?
Олена
Це не мара, дружина це твоя
Прийшла... О, мій коханий, мій єдиний!
Я не могла без тебе жити, я
Прилинула, щоб вирвати з неволі
Тебе.
(Кидається йому на груди)
Дмитро
Ой цить, бо ще почує хто!..
Стривай, а то щоб хто ще не побачив...
Олена
(випускає його з рук)
А як тебе шукала я, коханий!
Дмитро
(збентежений)
Та як же це ти опинилась тут?

Олена
Я розкажу... Як я страшне почула:

В неволі ти... Я думала, що вмру...
Я кинулась, на викуп добула,
Позичивши, попродавши, що можна...
Бувай здоров, мій синочку маленький!
Я батенька твого шукати йду.
Матусенько, прощай! гляди онука!..
Ой, Боже мій, як мати не пускала!..
Небитими степами я пішла.
Хоч страшно йти, та помагає Бог.
І він мене направив ночувати
До пана в двір,— до турків їхав пан
Послом од нас... Навколішки я впала,
Благаючи, щоб він мене узяв
До табору свого,— і він послухав,-
Хай віку Бог йому за те продовжить!
Оттако я і опинилась тут.
Два тижні тут шукала все тебе —
І це знайшла, щоб вирвати з неволі.
Як їхати посел додому буде,-
Укупі з ним поїхали б і ми,
Якби твій пан за викуп мій тебе
Пустив; коли ж заправить він ще більше,
Зостанусь я, робитиму йому
І викуп твій я зароблю у нього.

ВИХІД VII

Фатима надходе, але вздрівши, що Дмитро з Оленою розмовляють, ховається в кущі, щоб підслухати.

Олена

Чого ж мовчиш ти, милий? Ти такий,
Мов би мені ти, Дмитрику, й не радий.
Не поспитав про сина ти мене,
Про матінку... Моя порадо люба,-
Дружинонько!., промов же слово ти!
Я довго так була без тебе, ждала,
Далекий шлях степами я пройшла,

Щоб глянути на тебе, щоб почути
Те слово знов,— скажи ж мені його!..
Дмитро мовчить.
Мовчиш?.. Мені не знаєш що сказати?
Так довго ми не бачились, і ти
Ласкавого словечка пригадати
Не здужаєш, не можеш ізнайти,
Щоб вірную дружину привітати?
Чого ж це?.. Що тобі?.. Скажи мені!
ВИХІД VIII
Панас
(вертається)
А це ще що?.. Чого це тут жінота?..
Та ти, бачу, потурчився украй:
До панії любенько стежку топче
І цю сюди приводить у садок.
Дмитро
Не смійте ви того казати, діду!
Панас
Який страшний!.. А не ходи туди!..
Я бачив сам, як позавчора нишком
В альтаночку до неї ти сховавсь.
Олена
Так он воно!.. Так он чого стріваєш
Немов чужу свою дружину ти!..
Та, може, ні, це помилка,— скажи бо!..
Мій Дмитрику, скажи,— дід помилився?
Дмитро мовчить.
Мовчить... то то вже правда?.. Боже милий!..
(Хапається за голову і прихиляється до дерева.)
Панас
Дак он це що! Це жіночка його!..
А я гадав, що це яка туркеня...
Біднесенька! Забилася сюди,
А тут таке... Вертайся на Вкраїну:

Вже він не твій, уже пропав навік!
Олена
Пропав навік!.. Одно сіяло сонце
І згасло вже, бо світить не мені,
Закрилося від мене туманами…
Скрізь темно, ніч… Але ж за віщо це?
За віщо ти свою дружину вірну
Міг промінять отут на бусурменку?
Чому мовчиш? Не відмовляєш чом
Ти, зраднику?! Ні, Боже мій, не те
Хотіла я сказати, ні!.. Спиняється. Покинув,
Зрікаєшся… Та ні! Не можна ж так!..
Не можу я… Ой, Господи, хотіла
Сказати щось — і слова не знайду…
Я все життя віддам, щоб повернути
Ізнов тебе… кохаю над життя…
Вона ж не дасть свого життя за тебе,
Вона тебе кохать не може так…
Хоч як вона нехай тебе кохає,
А все її я переважу в тім!
Панас
А вже ж, що так! То ж жінка, то дружина!.
Олена
Та не мовчи ж! озвися хоч слівцем!
Дмитро
Що я скажу? Що я найбезщасніший
Тепер за всіх?
Олена.
Найбезщасніший ти?
І принесла нещастя я? Ой, Боже!
Я ж думала, що щастя принесу!..
Гаразд! Щоб ти щасливий бути міг,
Я відціля піду, вернусь до сина,
Самотная свій вік важкий звікую.
Панас

(До Дмитра.)
Пускай її,— нехай собі іде!
Не вернеться: далеко Україна…
А може, й так, що стрінуть у степах
Її вовки, голодні сіроманці,
І рознесуть кісті її в яри…
Дмитро здригається.
Олена
Оце була б меніг найкраща доля:
Відразу смерть, не мучитися вік.
Панас
А то бува, як Бог не пожаліє,
Та у степу наскочить татарва,
То забере, в ясир її потягне,
І купить пан якийсь її в гарем —
От, може, цей твій пан її і візьме…
Це, знаєш, би було: твій пан би взяв
Її собі — з душі знущаться й з тіла:
Це буде так, мов помінялись ви,
Бо візьме пан її, ти ж — панську жінку.
Дмитро
Ой, Боже мій!..
Панас
Ти Бога тут не клич,
Бо щастя це твоє без Бога краще.
Та тільки ось: чи буде щастя те,
Як знатимеш, що твій єдиний син
Без матері конає десь, а мати…
Ще гіршеє терпить вона, бо з неї
Знущається в гаремі бусурмен?
Дмитро
(стрепенувшись)
Чого мене лякаєте страшним?
Самі його вигадуєте нащо?
Панас

Авжеж! авжеж! це вигадки дурні!..
Кохайся тут, милуйся тут, забудь
Ти рідний край й віру, жінку й сина
Усе забудь: все затопчи, зробись
Потурнаком, ізрадником гидким,
Своїх людей, братів своїх — рабами
Ти пороби, зробись над ними паном,
Та вже тоді й щасливий будь собд!
Дмитро
І буду!
Олена
Ні, не будеш ти, безщасний!
Одурений оманою в цей час,
Засліплений, ти бачити не хочеш
Тії біди що дожида тебе,
Немов той звір, що здобич дожидає
Хай місяць рік втішатимешся ти
Тим краденим своїм непевним щастям
А далі їй докучить, і вона
На іншого тебе вже проміняє.
І будеш знов згордованим рабом
Хилитися під нагаєм турецьким.
Панас
Так, дочко, так!.. Кажи йому, кажи!..
Дмитро
Ти все мені нещастя пророкуєш.
Олена
Згадаєш ти свій рідний край тоді,
Згадаєш ти усе, що мав колись.
Тоді тебе немов якая сила
До тих степів, лісів, зелених лук
Потягне враз; своїм диханням вільним
На тебе степ дихне; Дніпро старий
Мов зашумить порогами до тебе,
І запашніш запахнуть рідні квіти

За всі чужі, хоч пишнії квітки,
Що так тебе сп'янили тут на час.
Безмірною нудьгою занудьгуєш
За піснею, що дома ти співав,
За рідними, що дома ти покинув...
Почуєш ти, мов з Січі хтось гука:
Сюди! ставай за рідний край, за волю!
Почуєш ти і кинешся, й на плечі
Тобі нагай турецький упаде!..
Ти вирватись з неволі не здолаєш
І проклянеш той час, що зрікся ти
І рідної країни й волі... Боже!..
Така страшна, така несвітська мука,
Найгіршая за муки всі людські,
Тоді тобі пригнітить бідне серце,
Що тільки я подумаю про те,-
Моя душа вже гине, рветься з жалю.
О любий мій, коханий, дорогий!
Повір мені, повір і схаменися!
Про душу ти свою забув,— згадай:
Найбільшая у Бога буде кара –
То зрадникам! Мій Дмитре, схаменись!
Дмитро
(кидається до Олени)
Оленочко моя!.. голубко!.. серце!..
Прости мене! я збожеволів був!..
Як думати я міг хоч би хвилину,
Щоб рідний край, щоб вірную тебе
Хоч на яку ясну красу зміняти!
Забудь, що я казав: то був не я!
Геть звідціля! Тікаймо швидше, швидше!
Не віддадуть мене за викуп тут:
Рятуючись, всі мусимо тікати.
Олена
Я знала це... Я знала — буде так...

Мій соколе!.. Яка я рада знов!..
Панас
Оце й мене ви, діти, призвели,
Що плачу я... Це, дочко ти зробила:
В твоїх устах ожив наш рідний край...
Згадалося... усе — кайдани й воля...
оч я й старий, а от немов дитя...
Ну й жіночка у тебе, Дмитре-брате!
За нею й я пішов би хоч куди.
Дмитро
І підемо!.. Баша уранці їде,
А ми у степ — і хай поможе Бог!
Панас
Бог помага кайдани розбивать
Завіса
ЧЕТВЕРТА ДІЯ
Сад. Те місце, що і в третій дії. Смеркає.
ВИХІД І
Аміна та Фатима увіходять.
Аміна
Ти кажеш, тут вони зустрітись мають?
Фатима
Вмовлялися, що прийде в цей куток,
Як смеркнеться, ся жінка, та й укупі
Тікати всім... Ти так уся й тремтиш...
Аміна
Ти думаєш,— з страху, з жалю дурного?
Ні, я тремчу, бо хочу мститись я!
Бо від цієї пекельної жадоби
Горить мені у голові, в грудях!..
Я вся горю!.. О, хочу я помститись
Над зрадником!.. Так зрадити мене!
Все віддала йому, що можна дати
Кохаючи!.. Усе я-віддала!..
Скорилась я усім його бажанням.

Забула я, що він невільник, раб,
Із темної його узявши ночі,
Я підняла аж до ясного дня
Вщасливила його, йому, рабові,
Зробилася рабою я сама,-
І зрадив він!.. І він мене ізрадив!..
На світі цім чи є гидчіше що,
Є гірше що за це злочинство чорне?
Нема! Кажу: нема!.. І заробив
Найбільшої собі за те він кари!..
І я помщусь! О, страшно я помщусь
Над обома!
Фатима
Та защо ж кара й жінці?
Як добрая вона сюди прийшла,
Щоб визволить з неволі чоловіка.
Яка ж її провина тут? Адже
Якби свого любила чоловіка,
Зробила б так запевне й ти тоді.
Здається, що нема її провини.
Аміна
Говориш ти: нема? нема? Скажи:
Ти бачила: вони тут цілувались?
Фатима
Еге, було... Здається, що було.
Аміна
А, бач, було!.. О, кляті! цілуватись!..
Як смів її він цілувать, коли
Він цілував мене? Вона як сміла,
Як зважилась торкатися до нього?
Тут я його люблю, тут я кохаю!..
Хіба вона його отак, як я
Любитиме? Чи може? Ну, кажи!
Фатима
Та, мабуть, же виходить так, що може.

Адже вона шлях довгий і страшний
Сюди пройшла, нічого не злякалась.
З усіх країн далеких і близьких
Багато є у нас усяких бранців,
А чи було багато тих жінок,
Що їх сюди приходили шукати?
Аміна
(помовчавши трохи, помалу)
Так, правду їй сказала... Любить дуже..
Відразу палко.
Та я того не хочу, щоб вона
Любила так!.. Не хочу, щоб і він
Любив її! Мені він присягався,
Що тільки я сама в його душі!..
А, зраднику! Ти думав — так минеться!.
Помилишся!.. Я покажу тобі!..
Я губи ті, що сміли цілувати
Вони мене,— геть випечу вогнем,-
Хай більше вже нікого не цілують!
Я руки ті, що сміли обнімати,
їх катові оддам, щоб одрубав,-
Щоб більше вже не обняли нікого!
Я очі ті, що так мене дурили,-
Сама тобі їх повиймаю геть!
Вже більше ти нікого не одуриш!
Тоді іди! Кохайсь із нею ти!
Цілуй без уст і без очей дивися
Ти на її красу і пригортай
На груди ти її — без рук!..
Фатима
Аллах!
Навіщо ж так уже карати страшно?
То ж світове: любив, тоді покинув —
Чоловіки вже зроду всі такі.
Нема чого так тяжко тим журитись.

Хіба уже більш нікого й кохати?
Аміна
Облиш!.. Хіба ти розумієш це?
А ти мене не покарав хіба?
Ой, Боже мій!.. Ой, Боже мій єдиний!
За віщо ж це усе? За віщо я
Терпіти цю повинна муку?
Чом Всі на світі те щастя мають, щастя,
А я його не мала ще ніколи?!.
Я крихітку була придбала й ту
Віднято вже... За віщо це?
Фатима
Та годі,
Бо вже ось-ось вони сюди надійдуть,
Та й інший хто щоб не почув бува...
Аміна
(ходе кілька часу туди й сюди, заспокоюючись)
Мовчатиму... Нехай вони ідуть...
Пильнуй же там, і як вона увійде,
То хвіртку ти мерщій замкни й біжи
Та пана клич.
Фатима
А ти йому казала
Про це, чи ні?
Аміна
Умовила його
Зостатися цей день, а не казала
Йому чого.
Фатима
Ти за кущі сховайсь,
От за оці,— отут не буде видко:
Невільники іще не всі з роботи
Відсіль пішли, бо гомін у саду...
Не зараз ти до їх виходь, загайся,
Бо поки ще ту хвиртку я замкну

Та збігаю до пана поки...
Аміна
Добре!
Хай з слугами іде баша, не сам...
Не гається нехай, а прийде швидко,
Щоб не втекли вони. Скажи йому
Там що страшне... таке, щоб він одразу
Прибіг... Іди ж!
Фатима
Та вже ж іду, іду!..
(Виходить, Аміна стає за кущі.)
ВИХІД II
Дмитро
(сам увіходить)
Нема її... Чи їй чого лихого
Не трапилось? Тут може бути все...
Та ні, це так... ще рано, тим немає...
О, Боже мій! Невже даси мені
Побачити мій рідний край коханий?
О, дорогі, о, вічні ясні зорі!
Ви сиєвом пречистим з висоти
До вищих діл підносите нам душу,-
Присвічуйте ж невільникам сумним
Далекий шлях до радісної волі!..
Олена
(ввіходе й озирається)
Ти, Дмитре, тут... Ой, Боже, страшно як!
Дмитро
А що хіба? Щось бачила, чи чула?
Олена
Здалось мені, як я сюди ввійшла,
Неначе щось зашелестіло ззаду.
Мов бігло що... Біда, як хто довідавсь
Та назорив!.. У вас готово все?
Дмитро

Готово все.

Олена

А де ж це товариство?

Дмитро

Всіх замкнено: звичайно ж на ніч так...
Але ключі від тих льохів у мене,-
Мерщій ходім, і я їх відімкну.

(Виходять.)

ВИХІД III

Аміна

(виступаючи з-за кущів)

Ідіть! ідіть!.. Там замкнено вже все,
І помства вже над вами почалася.
Не втечете ви з рук моїх тепер.

ВИХІД IV

Дмитро та Олена вертаються і не помічають ще Аміни.

Дмитро

Хтось хвіртку тут замкнув... Не можна з саду...

Олена

Це зрадив хтось...

Дмитро

Ще хвіртка є одна...

Олена

Веди мерщій!

Дмитро

Ходім!.. Кущами пройдем...

Аміна

(виступає з-за кущів)

Стривайте-бо! Не поспішайтесь так!..
Ви думали втекти? Надію киньте!..
Все замкнено з усіх боків, і ви
Вже сидите у пастці, наче пара
Тих мишенят дурних. Чи добре ж те
Сальце, що вас привабило у пастку?

Олена

(тулиться до Дмитра)
Ой, хто ж оце? Вона?.. Вона?.. Скажи!
Дмитро
Еге, вона...
Олена
Пропали ж ми навіки!
Аміна
А правду ти сказала: ви пропали.
Куди беруть із пастки мишенят?
їх оддають котові, щоб поїв.
Є і на вас у мене кіт путящий,
Ось прибіжить,— я вас йому віддам...
Побачимо, що будете робити!..
А, зраднику! Ти думав утекти
І сподівавсь, що це тобі минеться?
Забув про те, як присягавсь мені!
Дак я усе те добре пам'ятаю
І муками згадаю так тобі,
Що будеш сам благати в мене смерті.
Дмитро
Віддай ключі!.. віддай!.. пусти мене!
Давай сюди, бо задавлю без жалю!
Аміна
То й задави!.. А лиха не минеш,
Вже он біжать, в саду вже гомін чути:
То з слугами баша —.узяти вас.
Чути гомін і як люди біжать.
Дмитро
(До Олени.)
І справді йдуть. Тепер нам край приходе.
Не минемо, Олесю, ми біди!
Олена
І вмерти я з тобою вкупі рада.
(Дужче тулиться до нього.)
ВИХІД V

Баша вбігає з слугами.

Баша

Що сталося?.. Аміно, що тобі?
Чого мене?... А це тут хто з тобою?..

Аміна

Це зрада тут!.. Казав, що бережеш
Мене, як світ своїм очам, а ось
Улізла вже сюди і чорна зрада,

Баша

Та зрадник хто ж? Де він?.. Не розумію

Аміна

Тебе й мене хотів невільник цей
Ізрадити: з чужинкою цією
Ізмовившись, він утекти хотів,
А може, ще й страшнішії заміри
Ховалися у зрадницьких серцях.

Баша

А хто ж вона? Неначе правовірна...

Аміна

Одежею така, а справді — ні,
І через те я так її боюся.

Баша

(До Олени.)

Хто ти? Скажи мені!.. Чого прийшла
До нас сюди? Які були заміри?

Дмитро

Ти не питай її, я сам скажу
По правді все, що думали зробити:
Хотіли ми втекти у рідний край.

Баша

А, клятії невірнії джавури!
Так зрадити хотіли ви? Гаразд!
Не будете ви зраджувати більше:
Я очі вам невірні повиймаю,
Щоб ви шляхів шукати не могли.

(До слуг.)
Візьміть обох, закиньте у тюрму.
Я їхати повинен вранці з дому,
Та скоро я вернусь кара вам!
Слуги
Бери!.. бери обох!.. А ну, ходім!..
(Хапають Дмитра й Олену.)
Дмитро
(пручаючись)
Ех, от якби та шабля у руках!..
Я б показав тобі, башо-катюго,
І панським псам твоїм, як козаки
Турецькії довбешки вміють сікти!..
Слуги виводять Дмитра й Олену.
ВИХІД VI
Баша
Що сталося — ніяк не розумію...
І звідки тут ця жінка узялась?..
А я таки перелякавсь: убігла
Оця дурна, зчинила галас, крик,
Що сталося тобі якесь нещастя,
Що хтось напав па тебе... я й побіг..
Ти заспокойсь, душі моєї квітко,
Невільників нікчемних ти забудь:
Ті пси уже в тюрмі тепер сидять...
Хотілося б мені, щоб од'їздивши,
Мою зорю спокійную лишити.
Аміна
Спокійною не можу бути я,
Коли навкруг усюди зрада тут.
Баша
Та де ж вона, та зрада, тут усюди?
Аміна
Чогось мені й невільника цього,
І отії чужинки дуже страшно.

Баша
Боїшся ти?.. чого ж?.. не розберу...
Адже вони в тюрмі, а як вернуся,-
Я голови звелю їм повтинати,
Коли вже так боїшся дуже їх.
Аміна
Щоб не втекли вони вночі боюсь
Та щоб чого лихого не зробили.
Поїдеш ти, зостанусь я сама
І мучитись сими думками буду.
Баша
Не можуть же вони втекти ніяк,
Бо мури тут такі, що їх пробити
Не здужає ніяка людська сила.
Аміна
То двері є — ті не такі міцні.
Баша
На дверях же замки міцні зате,
Та й варта ще їх добре берегтиме.
Аміна
Ох, я боюсь, боюся я чогось!..
Баша
А коли так, то зараз те зроблю,
Що намірявсь я згодом ізробити:
їх вивести звелю та у дворі
Їм голови скажу я потинати.
Як упадуть ті голови,— сама
Побачиш ти і знатимеш, що більше
Того, що так страхало, вже нема.
Ми зараз все це зробимо швиденько,
От тільки я скажу,— ти постривай!..
Аміна
(здригається)
Ні, ні!., цього не хочу я, не хочу!..
Я бачити не можу крові,— геть!..

Та й защо їм виймати очі з лоба,
Чи голови втинати?.. Защо це?
Що утекти на волю замірялись,
У рідний край? Зробив би так і ти,
Коли б ти був так, як вони, в неволі.
Не хочу я!., не хочу!., не роби!..
Ти чуєш же!.. Ні, ти мене не хочеш
І слухати!.. Тобі мої слова
Байдуже всі!..
Баша
Та не байдуже ж!.. Тільки
Не розберу ніяк, чого ти хочеш.
То кажеш ти, що так боїшся їх,
То не даєш, щоб я їх покарав.
Гаразд! Я так зроблю, щоб не боялась
І спала ти спокійно уночі:
Замкнути їх звелю двома замками
І принести ключі тобі. Сама.
їх, поки я приїду, берегтимеш,
А там уже я дам порядок їм.
Чи добре буде так? Чи будеш певна?
Аміна
Та буду вже.
Баша
Аллахові хвала!
Тепер піду і сам за всім догляну.
(Виходить.)
ВИХІД VII
Фатима
Навіщо ті ключі тобі здались?
Невже це ти і справді так боїшся
Беззбройного в неволі чоловіка
Із жінкою? Та чим вони страшні?
Аміна
(мовчить який час)

Чи справді я боюсь? Еге, боюсь:
Це ж добич та, що так її бажала!
Вона мені тепер є найдорожча
За все життя моє. А ні, не так:
У ній тепер усе моє життя.
Фатима
Що ж хочеш ти оце робити з ними?
Аміна
Робити що?.. Не думала про те.
Помщусь! А як — іще того не знаю,
Бо думала я досі про одно:
Щоб не втекли вони, щоб їх піймати,-
Тепер же час і помсту їм добрать…
А як,— скажи,— ти думаєш, Фатимо,
Як покара його за це баша?
Фатима
Та голову, чи що, йому зотнуть,
Чи геть йому повипікають очі:
Звичайно так бува рабам таким,
Що думали втекти. Це ще без тебе
У нас було… Тоді один тікав,
Дак випекли йому залізом очі
Розпеченим… А він, лихий, почав
Ганьбити так та ганити пророка,
То голову йому баша звелів
Одтяти геть… А одного на палю
Посаджено було,— дак давно той
Усе кричав…
Аміна
Ой страшно, Боже правий!..
(Мовчить.)
Ні, ні! Того він заробив і хай
Зазнає він!.. Мені він присягавсь
І зрадив він… додому утікав…
А що, коли б і справді пощастило?

Вернувся б він до рідної землі
І був би там щасливий... А скажи:
Так не було тобі, щоб поривало
Вернутися в свою країну?
Фатима
Ні!
Який же край мені за цей рідніший?
Я тут зросла і прожила ввесь вік,-
Про інше все уже давно забула.
Аміна
То правда: ти хотіти не могла...
А от йому — схотілось... Що це я?
Я не про це,— про помсту думать мушу.
Що ж думати? Ой Боже мій, горить
Душа моя!., сама уже не знаю,
Що мушу я робити... що почати...
Побачити його ще хочу я...
Щось думала я ще... Ой, Боже мій!
Навіщо він мене покинув, зрадив?!.
Навіщо він не пожалів мене?!.
(Ридаючи, схиляється на груди Фатимі.)
Завіса
П'ЯТА ДІЯ
Похмура тюрма. Вгорі малесеньке віконце з ґратками. Праворуч у кутку якась примостка.
ВИХІД І
Ліворуч, назад сцени, сплять Невільники, лежачи долі. Праворуч, на примостці, сидять Дмитро, Олена й дід Панас.
Панас
Минає ніч. Держать нас у тюрмі,
А голови іще на в'язок цілі.
А нахвалявсь догляда, що утнуть
Нам їх кати... а декому по оку
Геть випечуть... Оттако утекли!..
Воно б дарма, якби тебе, Оленко,

Тут не було... А все ж ти не сумуй:
Всім тільки раз, дитино, умирати!..
А може, ще пошле нам щастя Бог,
Що і живі зостанемось: без Його
На світі цім не робиться ніщо.
Олена
Ні, годі вже! Немає вороття!..
І я мою дитину любу, сина
Ніколи вже на руки не візьму,
Не пригорну маленького до лона,
Цілуючи!.. Ой, Боже-світе мій!..
Якби сама я тільки умирала,
То легше б це... Тепер же сталось так,
Що я його (на Дмитра) моє кохання й щастя,
І вас усіх до смерті довела:
Я б не прийшла, то не було б нічого.
Панас
Оттак скажи!.. Однак тікали б ми,
То все одно того б ми не минули...
Дмитро
Це винен я: якби я не грішив,-
Не так воно тоді б усе складалось...
Простіть мене!.. А ти мене найбільше,
Єдиная, прости, що я збавляю
Тебе життя!
Олена
О, Боже правий мій!
Я ж смерть тобі з собою принесла!..
Дмитро
Як згадую, де був я і куди
Я міг зайти і чим я міг зробитись,-
Горить моє обличчя з сорома!
Ні, краще смерть, аніж таке життя!
А ти мене від його врятувала
І від гріха найгіршого, від зради,

Ти доброю рукою одвела.
Я дякую, єдина, вірна, люба!
Ти доброго та чесного життя
Вже не могла мені назад вернути,-
Дак ще мені зосталась чесна смерть.
Панас
Так, синку, так, бо смерть усяка ліпша,
Аніж стидке та зраднеє життя.
Як не судив Господь нам умирати,
То не вмремо й тепер, хоч близько смерть;
Коли ж звелить, то це вже неминуче...
Не винен тут ніхто, бо це сам Бог...
Утіштеся, дітки, не нарікайте!
Спочиньте ще!.. І я піду спочить...
(Іде ліворуч і лягає з невільниками.)
Дмитро
(До Олени.)
І я б умер, життя не пожалівши,
Якби й тебе на смерть страшну не вів.
Якби могла ти знов щаслива жити,
Вернувшися додому в рідний край,
Старенькую там доглядати матір
Та одинця кохати сина й тим
Маленькому всю душу напоїти,
Чим батькові його ти напоїла,
Щоб зрісши він, за батька й рідний край
Як лицар став,— я вмер би з упокоєм
У цій тюрмі. Тепер же смерть твоя
Мені докір, мій непрощений гріх.
Олена
Ні, Дмитрику: Бог милосердний може
За смерть таку простити всі гріхи,
І на тому нас не розлучить світі,
Як на цьому докупи звів на смерть.
Дмитро

Коли і там Господь нас не розлучить,-
Не страшно нам і смерті,— хай іде.
Чути, брязкає замок, одчиняються двері.
Олена
Оце вона прийшла-уже до нас.
ВИХІД II
Аміна ввіходе й спиняється спершу біля порога.
Аміна
Як темно тут... Не бачу я нічого...
А! ось де ви: укупці сидите!..
Прийшла до вас поласувати я,
Поглянути, як ви тут перед смертю
Милуєтесь... Кажіть мені спасибі,
Що вас отут докупи я звела!..
А чом же ви не кажете нічого,
Не хочете подякувати? га?
Дмитро
Тобі того, щоб тіло вбити, мало,
Дак ти прийшла ще й душу нам вразить?
Аміна
А чом же ні? А ви хіба жаліли
Усе мене? Ти, зраднику, жалів?
Ти не вразив?
Дмитро
Так, правда, я караюсь
За вчинок свій. Я дуже помилився,
Зробив я гріх: на тебе очі звів...
Я мусив так ніколи не робити...

Аміна
Ха-ха-ха-ха!.. Якої він співа!..
Ну, зраднику, скажи мені ти щиро:
На кого це ти проміняв мене?
Хіба вона така, як я краса?
Чи з нею ти мене рівняти можеш?

Дмитро
В душі її великая краса.
Ти хвалишся обличчям, що сп'янила
На мить одну та й годі, а тепер
На смерть мене даєш немилосердно.
Вона ж бо так зо мною не зробила,
Хоча її я й тяжко уразив.
Намучившись, вона мене знайшла:
А ні шляхів далеких не злякалась,
А ні країн чужих,— сюди прийшла...
І не любов вона зустріла,— зраду,
Та, добрая, не метилась, а простила!
Аміна
Еге, хвали, хвали!.. Але ж за те,
Що я така погана, а вона
Такая то вже гарна,— я і знищу
Її, таку вже гарну... Я баші
Її віддам,— йому на втіху буде,
Із неї він знущається нехай;
А як уже зганьбить її до решти
Тоді звелю її в мішок зашити
Та й кинути у море. Що? Гаразд?
Скажіть, чи так вам буде до смаку?
Дмитро
Ой, Боже мій!.. Олено, серце, бідна!..
Олена
Ні, Дмитре, ти того не бійсь ніяк.
(До Аміни.)
Я думала, що ти таки людина,
Аж бачу — ні! Ти в людськім тілі зло
Безмірнеє, лихе... Та я зробити
Не дам тобі того, що хочеш ти:
Мене баші не можеш ти віддати,
Бо зараз же я розкажу йому,
Що ти його ізрадила,— тоді

Вже не мене — тебе в мішок зашиє
І втопить він. Сама це добре знаєш
І ти баші мене не віддаси.
Дмитро
Я сам про це, про наш з тобою гріх,
Кричатиму, як виведуть на страту,
Благатиму башу мене скарати,
Її ж відсіль додому відпустить.
Аміна
Чи ба! Вони це зрозуміли добре!
Ну, не віддам її баші, але ж
Звелю убить обох вас тут, в тюрмі,-
Хіба вже так вам байдуже про смерть?
Дмитро
До неї ми уже наготувались,
То нам вона і не страшна тепер.
Олена
Та й роду ми козацького і смерті
Вже звикли ми у вічі зазирати.
Тим часом дід Панас, голосної розмови дочувшися, підводиться й встає;
за їм прокидаються й інші невільники.
Дід Панас
(ставши перед Аміною)
Чого сюди прийшла ти, зла людино?
Іди відціль!.. Готові ми на смерть:
Своїм катам скажи — нехай ідуть,
Сама ж до нас ти не мішайся більш
І не займай огидними словами
Ти нам душі!.. Йди, зраднице, відціль!
Аміна
Гаразд, піду... Хай з вами кат говорить!..
Дід Панас
Нам ліпший кат, ніж бачити тебе.
Невільник 1
Мерзеную лукавую змію!

Невільник 2
Бодай би ти й на світ не народилась!
Невільник 3
Вродившися ж, пропала той же час!
Невільник 4
Бодай тобі і сонце не світило!
Невільник 5
Щоб люди скрізь усі тебе кляли,
Де ти ступнеш, де словом озовешся!
Невільник 6
Щоб і земля не приняла тебе!
Аміна
(поступається назад і мов хоче оборонитися рукою)
Завіщо ви так кленете мене?
Невільник 1
За те, що ти ізрадила своїх.
Невільник 2
Стоптала хрест і рідний край під ноги.
Невільник 3
І нас усіх на муку віддала.
Аміна
Робити зла я не хотіла вам,
Це я його (на Дмитра) хотіла накарати.
Дмитро
Так ти мене самого і карай,
А їх пусти,— вони ж усі невинні.
Пусти й її: чим винна єсть вона,
Що викупить мене прийшла з неволі
Не знаючи нічого, що тут є?
То ж тільки звір не може розібрати
Хто винен є, хто ні, і рве усіх,-
Людина ж ти, повинна розуміти!
Дід Панас
Грішила ти, а ми за гріх гидкий
Своїм життям повинні заплатити!

Хай наша кров на тебе упаде
І хай поб'ють тебе невинні сльози
Батьків старих, бездольних матерів,
Дітей малих пташат посиротілих
Братів, жінок і сестер-жалібниць
Отих усіх, що плакати по нас,
Безщасній, рвучи волосся, будуть
І проклинать зрадливую тебе!
Аміна
Ні, Боже мій!... Не так!.. Ці сльози, кров —
Це не моє... того я не хотіла...
Не хочу я...
Дід Панас
Але зробила те!
І дожидай Господнього ти грому!
Як гадину роздавить Бог тебе:
І на цьому тебе скарає світі,
І на тому!..
Невільник 4
В пекельному вогні
Щоб мучилась, не знавши відпочину!
Невільник 5
Бо так і Бог, як ми, тебе прокляв!
Невільник 6
І не простить!
Невільники
Будь проклята навіки! Будь проклята!.. Будь проклята!..
Дід Панас
Амінь!
Аміна
О, Господи!.. Стривайте!
Не кляніте!.. Я бачу вже: грішила я...
Але ж Мене страшне нещастя пригнітило,
Неволею стоптала віру й край...
Дід Панас

Та волею ти потім панувала
І волею в неволі нас держиш.
Дмитро
Невже в душі і крихітки нема
Ані жалю, ні милосердя в тебе?
Не хочу ж я від кари утекти:
Бери мене,— як схочеш, так і муч,
А їх пусти, нехай того не знають.
Дід Панас
Коли б тебе турецькії розкоші
Не надили,— ти з нами б утекла,
А не була б сама у цій неволі
І нас катам не віддавала б ти!..
Олена
Згадала б ти, як люба рідна ненька
Тебе малу до лона пригортала,
Як батенько дочку свою кохав...
Аміна затуляється накриттям.
Сестриченьку і братика згадала б...
Згадала б ти найкращий в світі край:
Сади-гаї, квітчасті наші луки,
Широкий степ... могили на степу,
Козацькії високі могили...
Дніпро старий... Ой, Боже правий мій!
Якби ще раз почути рідну пісню,
Послухати, як верби там шумлять,
Побачити, як сяють наші зорі,
Обнять синка маленького...— тоді
Хоч і вмирать!..
Аміна
(ридаючи)
Ой Боже! Боже мій!..
І ні рабів нема там, ні невільниць...
І вільною я там була, зросла...
І проклята... і проклята навік!..

Дід Панас
Коли тобі в душі не вмерла правда,
Коли вона прокинулась, встає,
То не барись, покинь гидке життя,
Покинь чуже, усіх цих бусурменів,
Вернись назад до рідної землі!
І там свій гріх спокутуй щирим серцем,
То Бог простить.
Олена
(підходячи до Аміни)
Еге, простить усе...
Аби сама того схотіла тільки,
Вернулася душею до своїх
По щирості... Давно ти у неводі?
Аміна
Вже п'ятий рік...
Олена
Така ще молоденька!..
І забрано від рідних, дорогих,
І кинуто серед чужих!.. Адже
Зосталися у тебе батько й ненька?
І любий брат? Сестриця-жалібниця?
Аміна
О, краще цить, не згадуй ти того,
Що вже воно не вернеться повік,
Про що мені і думати не вільно!
Олена
О, вернеться!.. Все можеш ти вернуть...
Аміна
Ні, пізно вже!.. Бо я зламала віру
І туркові я жінкою була,
Людей своїх я мала за рабів,-
Вернутися у рідний край такою
Не можу я: мені не буде щастя.
Олена

Кинь ці думки! Воно минеться все,
Забудеться усе і буде так,
Мов ти на світ ізнову народилась.
Не одвертайсь!.. Послухайся мене!
Я як сестрі тобі добра бажаю.
Аміна
Мені добра бажаєш ти? Мені?
А я ж тобі приготувала смерть!
Бо вернеться баша і буде кара.
Олена
Так Бог судив!.. Не буду я клясти
Тебе за те! Сама я жінка й знаю,
Як тяжко те знести, що ти знесла.
Дмитро
У справі цій тут винен тільки я...
Я каюся, панове-товариство,-
Я согрішив і вам біди завдав
Своїм гріхом... Я каюся, Аміно,
Що я й тобі занапастив життя...
Аміна
О цить бо, цить!.. Болюче не вражай!..
(До Олени.)
На ключ, візьми!.. Одімкнеш хвіртку з саду..
А там байдак... На волі всі!.. Ідіть!..
Дід Панас
І ти іди, тікай із нами вкупі!
Ми вернемось ізнов на ясні зорі
У рідний край, на тихі води... Знов
Побачимо своїх... Ну, не барись!
Аміна
Не можу я, не можу. Я пропаща!
Великії мої гріхи й мені
Вертатися додому вже несила.
А вам іще цвіте життя — ідіть!
Не гайтеся!.. Чого ж ви стоїте?

Олена
Ми хочемо, щоб з нами ти пішла.
Невільники
Щоб з нами й ти!.. Ходім з неволі вкупі!..
Аміна
Я не піду,— про це вже я сказала...
Як вернетесь щасливо в рідний край,
То за мою молітесь грішну душу...
Тепер же йдіть!.. Нехай поможе Бог
В дорозі вам!.. Не гайтесь! Спізнитеся!
Дід Панас
Нехай же Бог тебе благословить
І зглянеться на тебе так, як ти
Ізглянулась на нас ласкавим серцем!
Як рідную я в молитках тебе
По вічний вік ізгадувати буду.
Невільники
Дітей своїх молиться навчимо,
Щоб Бог послав тобі розвагу в горі
За те добро, що волю нам даєш!
Дмитро
Прости мене й прийми моє прощення!
Аміна
Прощай!.. Іди!..
Олена
В моїй душі довіку
Ти житимеш...
Аміна
Ідіть, уже!.. Ідіть!..
Дмитро
Не гаймося ж, панове-товариство!
Мерщій ходіть,— нас воля дожида,
(Виходять. Аміна зостається сама.)
ВИХІД III
Аміна

Пішли... пішли... я їх сама пустила...
Ще можу їх вернути, тут вони.
Не хочу я... їх воля, воля дожидає...
(Доходить до примастки й сідає на неї, прихилившись до муру, і так сидить який час мовчки.)
Немає.
Ні одної душі такої тут,
Щоб їй могла гріхи свої сказати,
А час прийшов, що треба сповідатись...
О, Боже мій!.. Тобі я сповідаюсь...
Почуй мене!.. Почуй мене й прости!..
Примушено мене зректися віри
І продано в оцей гарем гидкий...
Був час один, що розум стуманів,
Себе я мов щасливою почула,
Та то була облуда... Встало знов
Усе в душі... Хоч як я силкувалась
Забути те... минуле...— й не могла...
Я зрадниця!..— цієї думки збутись
Я не могла ніколи зовсім... ні!
От-от уже мов задавлю, та знову
Десь зглибока вона, зо дна душі
І вирине, і мучить, мучить знов...
Ой, Боже мій! Яка страшна це мука!
Єдинеє блиснуло справжнє щастя
Мені, як я побачила його,-
І страшно ж як те щастя все розбито!
Прощаю я за це!.. Коли б мені
Хоч трошечки Господь простив провини!
Братів своїх — людей таких, як я,
Я за рабів їх мала, панувала
Над ними тут, не боячись гріха,
Я кращою себе за їх вважала...
Чи Бог простить мені страшний цей гріх?
Так ось як Бог людиною керує!

Хотіла я узяти в них життя,
А це сама тепер я умираю!..
Навіщо так? Навіщо смерть іде?
Хіба уже не можна далі жити?
Не можна, ні! Минулося усе,
Усе життя моє... Розбито все...
Ой, матінко! Ой, тату мій! Чи ви
Іще живі, чи вже в холодну яму
Давно лягли, зжурившись за дочкою?..
Чи ще ж дочка я вам? Чи простите
Мені ви те, що наробила я?
Простіть мене?.. Простіте нерозумну:
Я волею робила не своєю...
О Господи єдиний і святий!
Падає навколішки.
Ти знаєш все! Ти знаєш, що грішила
Багато я, але й караюсь тяжко!
Прости мене!.. Прости мене!.. Прости!..
Знімає руки вгору, а тоді припадає до землі. Помалу підводиться й стає.
Невже простив?.. Мені так легко стало...
Ой, Боже мій, як легко!.. Так, простив
Простив мене Спаситель милосердний!..
ВИХІД IV
Халіль
(швидко ввіходе)
Ти тут? чого? А в'язні де?
Аміна
Немає...
Пустила їх... давно... А що тобі?
Халіль
Пустила їх?.. Невже?.. Сама ж зосталась
І не втекла з коханцем?.. Здивувалась,
Що знаю я? Ще вчора я дізнавсь,
Дочувшися, як ти в садку журилась,
Що забрано коханочка твого...

Я навздогін погнався за башею...
Вернувся він, шукає скрізь тебе.
Побачить він — і смерть тобі за зраду!
Аміна
Як смерть, то й смерть.
Халіль
Це з гордощів своїх
Говориш так... Бо смерть... вона страшна,
Ти ж молода, іще ти хочеш жити...
І жаль мені... Тебе я обрятую:
Не відає ще баша всього,
Бо я сказав, ти втекти хотіла,
Тепер скажу, що помилився я,
Що в'язнів цих погано я замкнув,-
Самі втекли... Я знаю, що сказати.
І будеш ти жива, але ти мусиш
Заприсягтись, що будеш ти моя.
Аміна
Геть відціля, нікчемний! Одступись!
Халіль
Ні, не жени, Аміно! Пожалієш,
Та вже тоді не вернеться!.. Хоч слово
Скажи одно, надії трошки дай!
Он чуєш,— хтось іде: ото вже, мабуть,
Іде баша і зараз буде тут...
Хоч слово ж бо, Аміно, хоч єдине!..
Я ждатиму... Могла ж бо ти з рабом
Кохатися, а я не раб, то чом же
Ти не могла б кохати і мене?
Аміна
Яка душа у тебе ниця й чорна!
І думав ти, що я собі життя
Куплю за цю ганьбу? Що до кохання
Присилуєш, страхавши смертю? Ні!
О, без кінця, без міри вмерти краще,

Ніж у цьому мерзеному багні,
Серед таких, як ти, і далі жити!
Умерти — раз, тут мучитись — щодня!
Іди ж, кажи ти панові своєму
Про вчинок мій!
Халіль
Умри ж, бо він іде!
ВИХІД V
Баша
(швидко ввіходе)
Аміна?.. Тут?.. Не утекла?.. А джаври?
Халіль
Ізрадила й пустила їх сама.
(Показує на Аміну.)
Баша
Пустила їх?
Аміна
Тобі він правду каже.
Баша
Пустила їх?.. Ти їх пустила?.. Нащо?
Аміна
В неволі їх я бачить не могла:
Вони були... були з мойого краю...
Щоб знов вони до рідної землі
Вернулися, хотіла я — й пустила...
Баша
Карати ж їх ми мусили за те,
Що утекти вони від нас хотіли.
Навіщо ж їх було пускати? га?
Аміна
О, Господи! Подай мені Ти сили!..
Пустила їх на те, що я вернулась
Знов до своїх.... душею... я зреклась
І вашої неправедної віри,
І вас усіх... В душі у мене знов

Мій рідний край, народ мій рідний любий..
Баша
Здуріла ти!.. Мовчи!.. Це божевілля!
Аміна
О, ні, не так! Не божевілля це!
Я зрадниця була й вернулась я
До того знов, чим я повинна бути.
Баша
І смієш ти таке мені казати?
Та ти мені раба й повинна...
Аміна
Ні,
Я не раба тобі й не буду я
Коритися. Гидуя я тобою
І всім твоїм...
Халіль
А раб отой,— він був
Коханцем їй.
Баша
Той раб? Аллах!.. Це правда?
Аміно, ти мовчиш? Чому? Кажи!
Аміна
То правда все.
Баша
О, гадино зрадлива!..
Коли це так, дак умирай!
(Б'є її кинджалом у груди.)
Аміна
(падає)
Прости,
О, Господи!.. Прости мої гріхи!..
До тихих вод... до зорь... до ясних зорь.
(Умирає.)
Завіса
У Чернігові, 1894

1 У першодруці ця пісня була відсутня. Перша дія закінчувалася думою про турецьку неволю ("Ой у святу неділю не сизі орли заклекотали, // Як то бідні невольники у тяжкій неволі заридали"), яка у виданні 1902 р. була винесена автором на початок твору. У виданні "Драми й комедії" Б. Грінченка 1909 р. думу було замінено на "Пісню про Байду".
2 Мається на увазі гетьман Іван Брюховецький
3 Дорошенко Петро Дорофійович (1627-1698) — гетьман Правобережної України у 1665-1676 рр. У 1669 р. підписав угоду про перехід України під владу Туреччини. 1676 р. змушений був капітулювати перед військом царського уряду й подальші роки жив у Ростi.
4 Многогрішний Дем'ян Гнатович (рр. н. і см. невід.) — гетьман Лівобережної України у 1668-1672 рр. Був скинутий з гетьманства старшиною і засланий царським урядом до Сибіру.
5 Мова про турецького султана Сулеймана II та його дружину Роксолану (Хуррем), справжнє ім'я якої було — Настя Лісовська (1505-1561). Захоплена 1520 р. в полон та продана в султанський гарем, ця жінка відіграла значну роль у політичному житті Туреччини в 20-50-х роках XVI ст. Відомо, що вона намагалася посадити на султанський трон свого сина Селіма.
6 Росса — тобто Роксолана.